

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԱԶԲՈՅԱՆ ՈՌՈՋԱՆՆԱ

(ԱԻ)

«ՄՊԻՏԱԿ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ» ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ՀԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆ ՄԻՋՈՑ

«Սպիտակ հեղափոխության» շրջանակներում իրականացված բարեփոխումներին նախորդող ժամանակաշրջանում՝ XX դարի 60-ական թվականների սկզբին, Իրանը գտնվում էր հասարակական, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական խորը ճգնաժամի մեջ, որն էլ իր արտացոլումը գտավ հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում: Գյուղատնտեսական երկիր համարվող Իրանը չէր կարողանում իր ազգաբնակչությանը ապահովել անհրաժեշտ քանակի սննդամթերքով և ստիպված էր այլ երկրներից ներմուծել բուսական յուղ, միս, կաթ և այլն: Ըճնաժամ էր ապրում առանց այն էլ թույլ զարգացած արդյունաբերությունը: Իրանում արտադրվող ապրանքները չէին կարողանում մրցել ներմուծվող ապրանքների քանակի, ինչու չէ՞ նաև որակի հետ: Չկարողանալով սեփական արտադրանքը յուրացնել սեփական երկրում՝ բազմաթիվ ձեռնարկություններ կամ փակվում, կամ սննկանում էին: Իրանի ղեկավար օղակների ոչ հետամուտ քաղաքականության հետևանքով երկրի ֆինանսները նույնպես հայտնվեցին ծանր վիճակում, քանի որ նավթից ստացվող եկամուտների մեծ մասը ծախսվում էր ռազմական նպատակների համար և կազմում բյուջեի ծախսերի ավելի քան 50 %-ը¹: Աճում էր նաև Իրանի արտաքին պարտքը, որը 1959-1963թթ. ընթացքում ավելացել էր ավելի քան 2 անգամ²:

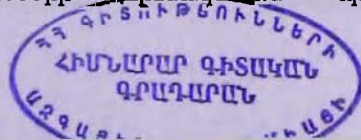
Սոցալապես ծանր վիճակում էր գտնվում հատկապես գյուղական բնակչությունը, որի 95 %-ը, ընդ որում, անգրագետ էր³: Գործազրկությունը այնպիսի չափերի էր հասել, որ այն համարվում էր

618961

ելույթի համար կենսական նշանակություն ունեցող թիվ մեկ խնդիրը: Աշխատանք ունեցողները ևս գտնվում էին բավականին վատթար վիճակում: Աշխատավարձերը հաճախ ուշացնում էին. իսկ սոցիալական ապահովագրության օրենքները առկա էին միայն թուրքի վրա: Լճմխիթար վիճակում էր գտնվում նաև առողջապահությունը՝ Թեհրանի համալսարանի սոցիալական խնդիրների Ինստիտուտի տվյալներով՝ 1959/60թթ. Իրանում կար ընդամենը 3355 բժիշկ. այսինքն՝ 1.5 բժիշկ 10 հազ. բնակչի համար⁴: Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու միակ ելքը շահական վարչակարգն այժմ տեսնում էր կտրուկ փոփոխությունների՝ «բարեփոխումների» իրականացման մեջ: Շահը քաջ գիտակցում էր, որ, եթե համապատասխան «հեղափոխությունը» չիրականացվի «վերևից», ապա այն կլրականացվի «ներքևից»՝ քանզի հեղափոխության անհրաժեշտությունը արդեն ժամանակի պահանջ էր:

1962թ. շահ Մուհամմեդ Ռեզա Փեհլևիի նախաձեռնությամբ կազմվեց բարեփոխումների 6 օրինագիծ՝ 1) հողային բարեփոխումների, 2) անտառների ազգայնացման, 3) հողային բարեփոխումների ֆինասնավորման նպատակով պետական գործարանների և ձեռնարկությունների վաճառքի, 4) կանանց դրության բարելավման, 5) ձեռնարկությունների եկամուտներին աշխատավոր զանգվածի մասնակցության, 6) անգորազիտության դեմ պայքարի վերաբերյալ: 1963թ. հունվարի 26-ին անցկացված հանրաքվեի ժամանակ Իրանի ազգաբնակչության մեծ մասը կուլմ արտահայտվեց բարեփոխումների իրականացմանը⁵: 1963թ. փետրվարի 27-ին Թեհրանում տեղի ունեցած տնտեսական կոնֆերանսի բացման ժամանակ շահը հայտարարեց, որ հաստատված օրինագծերը իրենցից ներկայացնում են «անարյուն սպիտակ հեղափոխություն» և որ ֆեոդալական համակարգը Իրանում արմատախիլ կլինի առաջիկա 30 տարվա ընթացքում⁶:

Հետագայում բարեփոխումների առաջին 6 օրինագծերին ավելացան ևս 6-ը՝ 1) «Առողջապահության կորսուսի» ստեղծման, 2) «Սեպախե թարվիջ» («Ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման կորսուսի») ստեղծման, 3) «Խամեյե Էնսաֆ»-ի («արդարադատության տան») ստեղծման, 4) ջրային աղբյուրների ազգայնացման, 5) ազգաբնակչության կենսամակալակի բարձրացման նպատակով քաղաքի և գյուղերի վերակառուցման ծրագրի մշակման, 6) աղմինիստրատիվ բարեփոխումների (հիմնականում՝ պայքար

բյուրոկրատիայի դեմ) վերաբերյալ: Ավելի ուշ՝ մինչև 1975թ. բարեփոխումների ծրագրի 12 կետերին գումարվեց ևս 5 կետ՝ 1) «արդյունաբերական սեփականության զարգացման», 2) կաշառակերության դեմ պայքարի, 3) միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում անվճար ուսուցման, 4) մինչև 2 տարեկան երեխաների համար անվճար սննդի տրամադրման, 5) համընդհանուր սոցիալական ապահովագրության վերաբերյալ՝ Բարեփոխումների ծրագրերի Իրանի պատմության մեջ մտավ «Սպիտակ հելուսփախություն» կամ ինչպես նաև հաճախ կոչում էին՝ «Շահի և ժողովրդի հեղափոխություն» անվամբ:

Բարեփոխումների ծրագրի մեջ առավել կարևորը հողային բարեփոխումներն էին: 1963թ. հունվարին ընդունվեց 1962թ. ընդունված հողային օրենքի «հավելում», որով սահմանվում էր կալվածատիրոջ մշակելի հողերի առավելագույն չափը՝ 500 հա, ինչպես նաև փոփոխվում էր պետության կողմից կալվածատիրոջից առգրավված ավելցուկ հողերի դիմաց վճարվելիք գումարի ժամկետները⁸: Հողային բարեփոխման վերաբերյալ օրենսդրությունը քայլ էր դեպի առաջ՝ գյուղերում ֆեոդալական մնացուկների սահմանափակման, ինչպես նաև կալվածատերերի և գյուղացիների միջև ավանդական փոխհարաբերությունների փոփոխման համար:

Ագրարային բարեփոխումների իրականացումը դժվարանում էր ոչ միայն կալվածատերերի և ծայրահեղ հոգևորականության ընդդիմության⁹, այլ նաև ֆինանսավորման բացակայության հետևանքով: Ֆինանսական խնդիրները լուծելու նպատակով կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ պետական գործարանների ու ձեռնարկությունների, բացառությամբ նավթային կազմակերպությունների, երկաթգծերի, ռազմական և մի շարք այլ գործարանների վաճառքի իրականացմանը: Պետք է նկատել, սակայն, որ պետական գործարանների ու ձեռնարկությունների վաճառքից ստացված գումարները չէին կարող ամբողջությամբ ծածկել ագրարային բարեփոխումների իրականացման համար անհրաժեշտ ծախսերը: 1968թ. մարտի 21-ի դրությամբ հողային բարեփոխումների առաջին փուլը ընգրկել էր 15.010 գյուղ, 790 ագարակ և 617 հազ. գյուղական բնտանիքներ, իսկ երկրորդ փուլը՝ 53.590 գյուղ և 18.836 ագարակ¹⁰: Գյուղացիների կյանքում հողային բարեփոխումները, իհարկե,

ներմուծեցին էական փոփոխություններ: Անկախ նրանից, որ հողային բարեփոխումները չէին կարող ամբողջությամբ վերացնել ֆեոդալական սնացուկները, ինչևէ. այն կոտրում էր սովորական. հարյուրամյակների ընթացքում կենցաղային դարձած կարգերը:

1960-70-ական թթ. զգալի տեղաշարժեր տեղի ունեցան նաև երկրի արդյունաբերական և տնտեսական ոլորտներում և երկիրը մեծ քայլ կատարեց տնտեսական հետամնացությունը հաղթահարելու գործում: Ներքին համախառն արդյունքի աճը մեծ մասամբ պայմանավորված էր նավթից ստացվող եկամուտների հետ. և դրա շնորհիվ հնարավոր եղավ մեծ գումարներ ներդնել արդյունաբերության զարգացման մեջ: Բազմաթիվ գործարաններ վերակառուցվեցին, բացվեցին նորերը:

Նրկրի տնտեսական հետամնացության հաղթահարման խնդիրը մեծապես կապված էր նաև զանգվածային անգրագիտության վերացման անհրաժեշտության և բնակչության մշակութային մակարդակի բարձրացման հետ, և արդյունաբերության զարգացման ու զյուղատնտեսության վերակառուցման արդյունքում աճեց միջին մասնագիտական կադրերի պահանջարկը: Իրանում առկա կրթական համակարգը ի վիճակի չէր ապահովել արմատական փոփոխություններ բնակչության գրագիտության մակարդակի բարձրացման համար և կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ այսպես կոչված «Առևտրության կորպուսներին» ստեղծմանը: Վերջինիս ստեղծումը հետապնդում էր 2 նպատակ. լուծել անգրագիտության հարցը զյուղերում և միջին մասնագիտական և բարձրագույն ոստմնական հաստատությունների շրջանավարտներին ապահովել աշխատանքով¹¹: Չնայած նրան, որ «Սպիտակ հեղափոխության» շրջանում անգրագիտության վերացման համար ձեռնարկված միջոցառումները մինչև վերջ չլուծեցին այդ կրթական խնդիրները, սակայն իրենցով նշանավորեցին դրական տեղաշարժեր բնակչության հասարակական և մշակութային կյանքում: 1966թ. քաղաքի բնակչության շրջանում 7 տարեկանից բարձր մարդկանց 50%-ն արդեն գրագետ էր, ընդ որում՝ 38.4%-ը կանայք էին¹², իսկ իսլամական հեղափոխության նախօրեին երկրի պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների 97 %-ը սովորում էր անվճար¹³:

Դրական տեղաշարժեր տեղի ունեցան նաև առողջապահության բնագավառում: Բժշկական տարրական սպասարկումից զրկված

գյուղերում այժմ ստեղծվեցին «Առողջապահության կորպուսներ», որոնք
Լական դեր խաղացին բնակչության մահացության տոկոսը
նվազեցնելու գործում: Առողջապահության նախարարության բյուջեն
1965-1972թթ. բնթացքում ավելացավ ավելի քան 2 անգամ՝ կազմելով
10664 մլն ռիալ¹⁴: 1963թ. գյուղերում սկսեցին գործել նաև
«Արդարադատության տներ», որոնք կոչված էին լուծել բնակչության
վեճերը: Սրանք կոչված էին փոխարինելու կալվածատերերի կողմից
կազմակերպված ինքնակոչ՝ դատարաններին. որտեղ գործում էր
կամայականության սկզբունքը: Ղ-լուդական բնակչությանը սկսվեց
ցուցաբերվել իրավաբանական օգնություն: Վերը նշված
միջոցառումների հետևանքով որոշ չափով բուլացավ յաբվածությունը
գյուղական շրջաններում և տեղի ունեցավ ներքին քաղաքական
որոշակի կայունացում:

Էական քայլեր կատարվեցին նաև երկրի սոցիալ-քաղաքական և
հասարակական կյանք կանանց ներգրավելու ուղղությամբ: Կանայք
ստացան ընտրական իրավունք և այժմ տղամարդկանց հետ հավասար
կարող էին ընտրել և ընտրվել: 1967թ. բնդունվեց «Ընտանիքի
պաշտպանության մասին» օրենքը, որով տղամարդկանց արգելվում էր
առանց պատճառի կամայականորեն բաժանություն տալ կնոջը: 1974թ.
վերը նշված օրենքում կատարվեցին փոփոխություններ՝ կապված
երեխայի խնամակալության հետ¹⁵: Ճիշտ է, վերը նշված օրենքը իր
փոփոխություններով հանդերձ ամբողջությամբ չհավասարեցրեց
կանանց և տղամարդկանց իրավունքները, սակայն բարեփոխումների
ընթացքում իրականացված փոփոխությունները մեծ քայլ էին Իրանում
կնոջ դերի բարձրացման գործում:

Այսպիսով, շահական շրջանի բարեփոխումները բնդհանուր առմամբ
ուղղված էին սոցիալ-հասարակական կյանքի ավանդական
ինստիտուտների քայքայմանը. տնտեսության ժամանակակից
տեխնոլոգիաների ներդրմանը, հատկապես 70-ական թ. երկրորդ
կեսերից. երբ նավթից ստացված եկամուտների կտրուկ աճի
արդյունքում Իրանը սկսեց գնել ոչ միայն բարձրորակ
արտարդյաանքներ, այլ նաև պատրաստի արդյունաբերական
ձեռնարկություններ: Երկիր ներգրավելով օտարերկրյա ներդրումներ և
մեծացնելով պետական սեկտորի՝ որպես երկրի խոշորագույն
ձեռնարկատիրոջ ֆինանսական հնարավորությունները՝ Իրանը 70-

ական թ. վերածվեց համաշխարհային նոր տեխնոլոգիաների խոշորագույն պոլիգոնի: Էրկրում սկսեց զարգանալ շինարարությունը. կառուցվում էին ճանապարհներ, երկաթգծեր, գործարաններ, բնակելի տներ, բարեկարգվում էին գյուղերը: Էրկրում սկսվեց նկատվել սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական կայունություն:

Սակայն պետք է նկատել, որ դրական տեղաշարժերի հետ մեկտեղ «Սպիտակ հեղափոխությունը» ամբողջությամբ չպսակվեց հաջողությամբ. որի համար գոյություն ունեին ինչպես սուբյեկտիվ, այնպես էլ օբյեկտիվ պատճառներ: Սուբյեկտիվ պատճառներից մեկն այն էր, որ «Սպիտակ հեղափոխության» սկզբին շահին աջակցում էր ազգաբնակչության մեծ մասը. բարեփոխումների ընթացքը բարեհաջող էր և երկարատև հաջողությունների շարանը ստիպեց շահին կորցնել զգոնությունն ու իրականության զգացումը, որի մեջ մասն մեծ ներդրում ունեցավ շահի շրջապատը՝ բարձր պաշտոններ զբաղեցնող նրա մտերիմները, որոնք չափից շատ գովելով շահի ամեն մի քայլը՝ ավելի էին խորացնում շահի ինքնավստահության, մեծամտության և անթերի գործելու զգացումը:

«Սպիտակ հեղափոխության» անհաջողության կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ թերի կատարման օբյեկտիվ պատճառներից մեկն էլ հենց իրանական հասարակության քաղաքական զարգացվածության ցածր մակարդակն էր, շրջադարձային փոփոխությունների նկատմամբ անպատրաստվածությունը, ինչպես մասնավորապես 2500 տարվա պատմություն ունեցող իրանական ավանդույթները:

Բայց չնայած նրան, որ «Սպիտակ հեղափոխությունը» այդպես էլ ամբողջովին չիրագործվեց, միևնույնն է, այն իրենով նշանավորեց դրական ակնհայտ տեղաշարժեր երկրի սոցիալ-տնտեսական, հասարակական և քաղաքական կյանքում:

RUZANNA AZROYAN

(IOS)

“WHITE REVOLUTION” AS PRACTICAL MEANS TO OVERCOME SOCIAL-POLITICAL AND ECONOMIC CRISIS

Social-political and economic crisis during 1950-60 obliged Iran to seek emergency aid to go out from the critical situation. In 1963, therefore, the Shah took

the matter to the people in what he called a "Revolution from the Throne" or the "Revolution of the Shah and the People", which popularly came to be called the "White Revolution". During the "White Revolution" there was introduced a program of reforms which included a radical Land Reforms, designed to abolish Feudalism, nationalization of forests, pasturelands and all water resources, privatization of the government owned enterprises, manufacturing plants and factories, profit-sharing for industrial workers in private sector enterprises, changes in electoral law to give more representation, extending the right to vote to the women of Iran, foundation of the Literacy, Health, Reconstruction and Development Corps, Houses of Equity, promotion of urban and rural Modernization and Reconstruction, introduction of measures to ensure price stabilization and campaigned against unreasonable profiteering, fight against corruption within the bureaucracy, free and compulsory education and daily free meal for all children from kindergarten to eighth grade, free food for needy mothers, measures to provide for Social Security and National Insurance for all Iranians, and many other didactic and administrative reforms. The ultimate goal of the "White Revolution" was to promote public well-being and contentment and to raise the nation's living standards.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Алибейли Г. Д., Иран и сопредельные страны Востока 1946-1978, М., 1989, с. 23.
2. Иванов М. С., Иран в 60-70-х годах 20 века, М., 1977, с. 13-14.
3. Բաշիրյան Վ., Իրանի պատմություն, Եր., 2005, էջ. 675, ինչպես նաև՝ Eilers W., Educational and Cultural Development in Iran during the Pahlavi Era, Iran under The Pahlavis, ed.by George Lenczowski, Stanford California, 1978, p. 313.
4. "Iran Almanac 1961", Tehran, 1962, p. 583.
5. Араваджян З. А., "Иран- власть, реформы, революции (XIX-XX вв.)", М., 1991, с. 70.
6. Иванов М. С., Иран в 60-70-х годах 20 века, М., 1977, с. 35.
7. Bashiri I., The Reforms of the Pahlavis, 2004, <http://www.angelfire.com/mb/bashiri/pahlavireforms/> PahlaviReforms.html, <http://www.sarafrazan.net/the-father%20of%20white.htm>
8. Lambton Ann K. S. The Persian Land Reform 1961-1966, Oxford, 1966, ինչպես նաև՝ Kristjanson B. H., The Agrarian-based Development, Washington, 1965, p. 2.
9. 1960-70-ական թթ. հողային բարեփոխումները հոգևորականությանը զրկել էին հսկայական չափերի հասնող վակուֆային կալվածքներից, բացի այդ 1978թ. կառավարությունը վերացրեց հոգևորականությանը հատկացվող դրամական նպաստը: Ավելին՝ շահը իմամալով շիիթական հոգևորականության քաղաքական հավակնությունները՝ ձգտում էր իջեցնել պետության մեջ նրա ունեցած քաղաքական կշիռը, մինչդեռ հոգևորականությունը ձգտում էր իր իրավասությունների մեջ ընդգրկել Իրանի հասարակական կյանքի բոլոր

բնագավառները և իր ազդեցությունը տարածել ոչ միայն հավատացյալների, այլ նաև՝ երկրի պետական կառույցների վրա:

10. Iran Almanac and the Book of Facts, Tehran, 1970. 9-th edition. p. 522.
11. Исмаилов Л., Создание и деятельность "Корпуса просвещения" в Иране. Иран (сборник статей). М., 1971.
12. "Кейхан" 1967/1968". Тегеран. 1968.
13. 1977 Iran Yearbook, Tehran, 1977, p. 395.
14. Статистический ежегодник за 1972/1973, М., с. 387, 392.
15. Halliday F., Iran: Dictatorship and Development, London. 1979, p. 191-193: Bahramitash R., Revolution, Islamization and Women's employment in Iran. The Brown Journal of World Affairs, Volume IX. Issue 2. Brown University. USA. 2003, p. 231.